

SÜHREVERDİ VE KİTABU'L-LEMEHAT ADLI ESERİ

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Kamil CİHAN*

İslam felsefesi tarihinde yer alan filozoflardan biri de Sühreverdi'dir. O, ortaya koyduğu düşüncelerle, İslam felsefesindeki İsraki Hikmet adı verilen bir geleneğin en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Sühreverdi, hakikatı olanca gerçekliği ile kavramayı amaçlayan ve yöntem olarak fikir ve istidlalden daha çok, keşf ve sezgiyi ön plana çıkararak bir filozof olarak değerlendirilir.¹ Nitekim bizzat o da *Hikmetu'l-İşrak* 'ın baş taraflarında şunları kaydetmektedir: "Bu kitaptan önce... meşşailerin yoluna göre kitaplar yazdım... Bu ise başka bir tarz ve şu yoldan daha kestirme bir yol olup, en düzenli, en sağlam ve ilim elde etmede en az uyulan bir yoldur. (Bundakiler) önce fikir ile bende meydana gelmiş değildir. Bilakis onlar, başka bir durumla meydana gelmiştir. Daha sonra ben, bunlar için kanıt (hüccce) aradım. Hatta kanıt aramaktan geri kaldığımda mesela, herhangi bir şüpheci bunlar hakkında bende bir şüphe uyandırmamıştır."²

Sühreverdi'nin bazı eserleri, araştırmacıların ellerine bu yüzyılın başlarından itibaren tahkikli olarak ulaştırılmıştır. Bunlar içerisinde en önemli eserlerin neşirleri, Henry Corbin tarafından yapılmıştır. Bu neşirler içerisinde sırasıyla *Hikmetu'l-İşrak* ³, *Et-Telvihatu'l-Levhiyye ve'l-Arşiiyye* (İlahiyat Bölümü), *Kitabu'l-Mukavemat* (İlahiyat Bölümü), *Kitabul'-Meşari ve'l-Mutarahat* (İlahiyat Bölümü)⁴, *Risale fi İ'tikadi'l-Hukema* ve *Kıssatu'l-*

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

- 1- Bkz. S. Hüseyin Nasr, "Şihabeddin Sühreverdi Maktul", Çev: M. Alper Tuğsuz, *İslam Düşünce Tarihi* içinde Editör: Musafa Armağan, İstanbul 1990, C. I, s. 411.
- 2- Sühreverdi, *Hikmetu'l-İşrak*, Neşr: Henry Corbin, *Ouevres Philosophiques et Mystiques* içinde, Tahran 1993, C.II, s. 10.
- 3- Bu eser, *Opera Metaphysica et Mystica* ünvanıyla İstanbul 1945 yılında neşredilmiştir. Bununla birlikte *Hikmetu'l-İşrak*, daha önceden Kutbeddin Şirazi ve Molla Sadra şerhiyle beraber Tahran 1898 yılında taşbaskı olarak yayımlanmıştır.
- 4- Bu üç eser, önceki eserle birlikte yine aynı ünvanla Tahran-Paris 1952 yılında neşredilmiştir.

Gurbeti'l-Garbiye adlı eserler yer alır.⁵ Bununla birlikte *Heyakilu'n-Nur* ⁶, *Mantıku't-Telvihat* ⁷, *Kitabu'l-Lemehat* ⁸ ve bazı Farsça risaleler⁹ çeşitli tarihlerde tahkik edilerek neşredilmiştir.

Neşredilen eserlerden *Kitabu'l-Lemehat* , sonraki döneme rastladığı için araştırmacılar onunla ilgili bilgilere ve değerlendirmelere çok az yer vermiştir. Biz de bu eserin muhtavasını ve değerlendirilmesi ile ilgili olarak henüz bu metne ulaş(a)mayanlar veya metnin muhtavasını merak edenler için eseri çeşitli boyutlarıyla tanıtan bir yazı hazırlamanın uygun olacağını düşündük. Böyle bir yazıda, Sühreverdi'nin düşünce dünyasını sunmak, *Kitabu'l-Lemehat*'ı değerlendirmek için gerekli olduğundan bu konuya da yer ayırdık. Dolayısıyla yazımız, Sühreverdi'nin hayatından *Kitabu'l-Lemehat*'ın tanıtımından ve yazarı ile bazı araştırmacıların bu eserle ilgili değerlendirmelerinden oluşmaktadır.

A. Sühreverdi'nin Hayatı

Yahya b. Habeş b. Emirek Sühreverdi (549-587/1155-1191), bugünkü İran topraklarının Kuzey-Batısında, 36-38. paralel ve 48-50. boylamlar içinde, Tahran ile Tebriz arasında yer alan Zincan şehrine yakın olan Sühreverd beldesinde doğmuş, zamanının bilim adamlarından çeşitli dersler okumuştur. Sözgelimi o, Meraga'da Mecdüddin Cili'den Usul-u Fıkh ve Felsefe okumuştur. Ünlü tarihçi Yakut Hamevi, Sühreverdi'nin belli bir süre

-
- 5- Bu iki eser daha önceki eserlerle birlikte Oeuvres Philosophiques et Mystiques ünvanıyla Tahran 1993 yılında neşredilmiştir. İtikadu'l-Hukema adlı eser, Akaidi'l-Hukema adıyla Rusca tercümesiyle birlikte Bakü 1986 tarihinde de yayımlanmıştır. Neşrin redaktörü Ziya M. Bünyatov, Rusça'ya çevirenler de Zakir Memedov ile T.B. Hasanov'dur. Z. Memedov, eser üzerine Arapça bir araştırmasını da eklemiştir.
 - 6- Bu eser, Ali Ebu Reyyan tarafından Kahire 1957 yılında neşredilmiştir. Heyakil, daha önceden Mısır 1355 tarihinde ve Madras 1953 tarihinde Celaleddin Devvani'nin Şevakilu'l-Hur şerhiyle birlikte yayımlanmıştır. Bu eser, İsmail Ankaravi tarafından İzahu'l-Hikem adıyla tercüme ve şerh edilmiştir. Bu şerh ve tercümenin çeşitli nüshaları İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 317, 611, 3282, 3389, 7027 numaralarda kayıtlıdır. Heyakilu'n-Nur'un Türkçe tercümelere, Yusuf Ziya Yörükan tarafından İstanbul 1924 yılında ve Saffet Yecikin tarafından Milli Eğitim Bakanlığı Klasikleri arasında çeşitli defalar yayımlanmıştır.
 - 7- Ali Ekber Feyyaz tarafından Tahran 1955 yılında neşredilmiştir.
 - 8- Emil Ma'luf tarafından 2. baskı Beyrut-1991 yılında neşredilmiştir.
 - 9- Mehdi Beyani tarafından Tahran 1899 yılında neşredilmiştir. Sühreverdi'nin Farsça eserlerinin neşirleri çeşitli defalar yapılmıştır. Bunlar, Akl-ı Sarh, Tahran 1332; Lugat-ı Muran Tarihsiz; Risale Avaz-ı Peri Cebrail, Journal Asiatic 1927, Risale Safir-i Simurg, Tercüme-i Risalet-i Tair.

Cili'nin yanında daimi öğrencisi olarak kaldığını kaydeder.¹⁰ Mecduddin Cili ise zamanının Fıkıh, Fıkıh Usulu, Kalam ve Felsefe sahasının uzmanı kabul edilir. Cili, aynı zamanda Fahreddin Razi'nin hocası olarak da bilinir.¹¹ Bu dönemde Sühreverdi, döneminin klasik eğitimini alır. *et-Tenkihat fi'l-Usul* adlı eseri bu dönemin ürünüdür. Ayrıca, bu dönemde edindiği bilgi ve yetenek, daha sonraki dönemlerinde yapmış olduğu münazaralarında kendini gösterecektir.

Sühreverdi daha sonra İsfahan'a giderek orada Zahiruddin Ahmet el-Farisi'den Felsefe ve Mantık okumuştur. Bu dönemde okuduğu eserlerden Kadı İbn Sehlân Savi'nin (Ö: 450/1058) telif ettiği *el-Besairu'n-Nusayriyye fi'l-Mantık* adlı eser¹², Sühreverdi'nin düşüncelerinin oluşmasında özel bir yer tutar. Şehrezuri, bu eserle ilgili olarak şunları kaydeder: "Sühreverdi İsfahan'da Zahir Farisi'den, İbn Sehlân Savi'nin *Besair*'ini okudu. Kitapları, *Besair* hakkında çokca düşündüğüne delalet eder."¹³ Nitekim Sühreverdi, *Meşari* adlı eserinde İbn Sehlân'a kimi atıfta bulunmaktadır.¹⁴ Şehrezuri'nin beyanına göre İbn Sehlân, şeriat ve hikmeti bir sistem içerisinde birleştiren biri olup, İbn Sina'nın *eş-Şifa* adlı eserini istinsah etmekle ile meşhurdur.¹⁵ Eserlerinin çoğunun, eviyle birlikte yandığı rivayet edilir.¹⁶ Ayrıca İbn Sina'ya ait *el-İşarat*'ın Farsça çevirisi İbn Sehlân'a nisbet edilir.¹⁷ Bu dönemde Sühreverdi, felsefe alanında bilhassa Meşşailik felsefesinde uzmanlaşmış olsa gerektir. Bu dönemde yazmış olduğu eserleri hakkında o, şunları kaydeder: "Bu kitap (*Hikmetu'l-İşrak*) tan önce... Meşşailerin yöntemine göre kitaplar yazdım. Bu kitaplarda, onların kaidelerini özetledim... Gençlik yıllarında telif ettiklerim de

-
- 10- Yakut el-Hamevi, *İrşadu'l-Erib ila Marifeti'l-Edib*, Neşr: D.S. Margoliuth, Mısır 1925, 1. baskı, C. VII, s. 269.
 - 11- İbn Hallikan, *Vefeyatu'l-A'yan*, Neşr: İhsan Abbas, Beyrut Tarihsiz, C. VI, s. 268.
 - 12- Yusuf Ziya Yörükân, bu eserle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar: "Besair, felsefe ve mantığa ait güzel bir kitaptır. Bunun mantık kısmı buralarda münteşir olan mantık kitapları gibi kuru ve cansız değildir. Bu ciheti gören merhum Şeyh Muhammed Abduh, bu eseri Mısır'da tabettirmiş ve tercihen Ezher 'de tedris etmiştir." Bkz. Yusuf Ziya (Yörükân-, "Şeyh Sühreverdi'nin Hayatı", *Mihrab Mecmuası* içinde, sayı: 3, 15 Kanunu Evvel, 1339/1924, s. 73. Besair adlı eser, Bulak 1898 tarihinde neşrolmuştur.
 - 13- Şemseddin Şehrezuri, *Tarihu'l-Hukema/ Nüzhetu'l-Ervah*, Neşr: Dr. Abdulkerim Ebu Şuveyre, Trablus 1988, s. 378.
 - 14- Bkz. Sühreverdi, *Meşari*, *Ouevres* içinde, s. 278, s. 352
 - 15- Şehrezuri, *Nüzhe*, s. 328.
 - 16- Zahiruddin el-Beyhaki, *Tetimme Sıvanı'l-Hikme*, Neşr: Dr. Refik el-Acem, Beyrut 1994, s. 114.
 - 17- Emil Ma'luf, "Hayatu's-Sühreverdi", *Kitabu'l-Lemchat Li's-Sühreverdi* içinde, s. 25.

bunlardandır."¹⁸ Bu ifadeler, Sühreverdi'nin Meraga ve Isfahan'daki dönemine, doğrudan kendisinin yaptığı bir atıf olup, Meşşailik üzerinde bir hayli durduğunu ve onların yöntemine göre eserler yazdığını gösterir. Elbette bu eserler, kendisinin de ifade ettiği gibi, bir amaca dönüktür. Zira Sühreverdi, *Hikmetu'l-İşrak* adlı eserinde bahsettiği konuların kavranmasında, bu eserlerindeki bilgilerin kazanılmasını birer ön şart olarak görmektedir. O, *Hikmetu'l-İşrak*'tan sonra telif ettiği *Kitabu'l-Meşari* adlı eserinde şunları kaydeder: "Bahse dayalı¹⁹ bilimlerde usta olmayan, *Hikmetu'l-İşrak*'(ı anlamay)a yol bulamaz. Bu kitabı (*Meşari*'yi) ondan (*Hikmetu'l-İşrak*'tan) önce ve *Telvihat*'ı tahkik ettikten sonra okumak gerekir."²⁰

Sühreverdi daha sonra, Mardin'de yaşı hayli ilerlemiş olan Fahreddin Mardini (Ö: 594/1198) ile tanışmış, onunla dostluk kurmuş ve onun iltifatına mazhar olmuştur. İbn Ebi Usaybia'nın beyanına göre Mardini, felsefe bilimlerinde zamanının allâmesi olarak bilinmektedir. Yine o, İbn Sina'nın eserlerini okumuş, bir kısmını şerhetmiş, Mantık ve Felsefeye dair eserler de yazmıştır.²¹ Sühreverdi'nin bilgisine ve zekasına hayran olan Mardini, onun hakkında "zamanımda onun benzerini görmedim" ifadesini kullanmıştır.²²

Sühreverdi, İç Anadolu topraklarında da bulunmuştur. Bilim ve Felsefeyi seven şehzade Nâsıruddin Berkıyaruk Şah, Niksar ve Kayulu Hisar Emiri olduğu sıralarda ondan belli bir süre öğretmeni ve yakını olmasını talep etmiş ve o da bu teklifi kabul etmiştir. Bu dönemde Sühreverdi, *Pertev-Name* adlı eserini Berkıyaruk Şah için telif etmiş, ona okutmuş ve o da bu eseri ezberlemiştir. Bir süre Konya'da da kalmış olan Sühreverdi, dönemin Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, onun veziri Emir Kemaleddin Kamıyar ve şehzadelerin iltifatına mazhar olmuştur. Bir süre vezir Kemaleddin'e de Felsefe alanında öğretmenlik yapmıştır. Yusuf Ziya Yörükân, Sühreverdi'nin sarayda hüsnü kabul görmesini, saray erkanının bilim ve Felsefeye eğilimli olmalarına ve Sühreverdi'nin hazır bulunduğu bu eğilimi hızlandırmasına dayandırır.²³

18- Sühreverdi, *Hikmetu'l-İşrak*, *Quevres...* içinde, C.II, s. 10.

19- Bahse dayalı diye karşıladığımız "bahsi" sözcüğü "bir tasavvurdan başkasına geçerek, çıkarımlar yaparak mantıksal yolla bir önermeden diğerine ilerleyerek parçalardan bütünlüğü olan bir düşünme yolu" olan gidimli düşünmeyi ifade etmektedir. Bkz. Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, "Gidimli (düşünme-), 4. Baskı İstanbul 1988, s. 85.

20- Sühreverdi, *Kitabu'l-Meşari*, *Quevres* içinde, C.I, s. 194.

21- İbn Ebi Usaybia, *Uyun*, s. 638-41.

22- Hamevi, *İrşad*, C. VII, s. 269.

23- Yusuf Ziya (Yörükân), "Sühreverdi'nin Hayatı" *Mihrab Mecmuası* içinde, yıl 1339 Sayı 7, s. 145-6. Yörükân bu bilgiyi el-Evamiru'l-Alaiyye'den aldığını kaydeder.

Sühreverdi daha sonra Diyarbakır ve Mardin'e gitmiştir. Buralarda bir süre kaldıktan sonra Şam'a doğru yola çıkmış, Halep şehrine vardığında Halvetiye Medresesi hocalarından İftiharuddin'in derslerine katılmıştır. Kısa sürede o, İftiharuddin'in yakınlarından biri olmuştur. Yakut Hamevi, Sühreverdi aleyhindeki söylentilerin bu dönemden sonra başlayıp arttığını kaydeder.²⁴ Sühreverdi, Meraga'daki tahsilinin semeresini burada göstermiş, ancak bu başarı, onun hazin sonunu hızlandırmıştır. Çünkü bu münazaralardaki üstün başarısı, bir kısım fakihleri aleyhine çevirmiştir.

Daha sonra Halep Emiri Melik Zahir'in de hazır bulunduğu bir münazarada, Sühreverdi üstün başarısını bir kez daha göstermiş ve derin bilgisi ve fazileti ile Melik Zahir'in hayranlığını kazanmıştır. Melik Zahir onu sarayına davet etmiş ve ona büyük iltifatta bulunmuştur. Sühreverdi'nin Melik Zahir yanındaki bu yeni konumu, Sühreverdi aleyhtarlarının öfkesini daha da arttırmıştır. Bazı düşüncelerinden dolayı o, zındıklık ve ilhat ile itham edilmiştir.²⁵ İtham edilmesine sebep olan düşünceleri, daha ziyade ilk dönem filozoflarının inançlarını savunması ve bir tartışmada da Hz. Muhammed'den sonra Allah'ın peygamber göndermesinin O'nun gücü ve kudreti dairesinde olduğunu söylemesidir.²⁶ Nitekim o, *İ'tikadu'l-Hukema* adlı eserinin telif sebebini şu şekilde beyan etmektedir: "Bir kısım insanlar müteellih hukemayı dillerine doladılar ve onlar hakkındaki kabalıkları arttırdılar. Bunun sebebi onların şu kanaatlarıdır : Onlar, ne Tanrı'ya (Sani), ne peygambere, ne haşre, ne neşre, ne meada, ne de ölümden sonra azab ve sevaba inanan dehrilerdir. Kanaat, doğru veya yanlış olur. Onlar hakkındaki bu kanaat ise yanlıştır. Tam tersine onlar...."²⁷

Bu iddialara ek olarak bir kısım insanlar, Sühreverdi'nin, sohbetiyle Melik Zahir'in ve şehir halkının inancını bozacağını ileri sürerek Salahaddin Eyyubi'den Sühreverdi'nin öldürülmesini talep ettiler. Bu yazışmalar netice verecek biçimde gelişti ve Sühreverdi ölüme mahkum edildi. Muhtemelen o, alışageldiği perhize (riyazet) uygun olarak, ölünceye kadar ıssız bir mekanda yemeden ve içmeden menedildi.²⁸

24- Yakut Hamevi, *İrşad*, C. VII, s. 269.

25- Yakut Hamevi, *İrşad*, C. VII, s. 269-270.

26- Bu son iddiayı Emil Ma'luf, *Sebt b. el-Cevzi'nin Miratu'z-Zaman* adlı eserine dayanarak vermektedir. Bkz. "Hayatu's- Sühreverdi ve Asaruhu", *Kitabu'l-Lemehat* içinde, s. 11.

27- Sühreverdi, *İ'tikadu'l-Hukema*, *Öücvres...* içinde C. II, s. 262.

28- Ölüm şekli hakkında bundan farklı rivayetler de vardır. Bunlar, telle boğma, kılıçla infaz, idam olarak geçmektedir. Bkz. *İbn Ebi Usaybia*, *Uyun*, 642. İbn Hallikan şunları belirtir: "İlim tahsili için bir müddet Halep'te kaldım. Sühreverdi hakkında insanlar farklı kanaat taşıyorlardı. Kimileri onun mühlid ve zındık olduğunu söylerken kimileri onun keramet ehli bir evliya olduğunu söylemektedir" Bkz. *İbn Hallikan*,

Sühreverdî'nin düşünce hayatına bakıldığında genel olarak karşımıza şu tablo çıkmaktadır: O, önce klasik usulde bilimsel eğitimi tamamlamıştır. Bunun yanı sıra o, sufilerin öğretilerini incelemiş, onların perhiz, uykusuzluk (seher), keşf gibi adet ve yollarını tecrübe etmiştir. Bunların yanı sıra Sühreverdî, Felsefe ve Mantık alanındaki bilgisini bir hayli geliştirmiştir. O, özellikle Eflatun, Empedokles, Pisagor gibi Yunan Hukeması ile Budasef, Bezercmehr, Camesef gibi eski İran hukemasının fikirlerine büyük ölçüde önem vermiştir. Nitekim o, *Hikmetu'l-İşrak*'ın başında da bunu ifade etmektedir.²⁹

Sühreverdî, pek çok yerlere seyahat etmiş biridir. Belki de o, bu seyahatları esnasında kendi gibi birini arıyordu. Ancak o, bu konuda kendini şanslı görmemektedir. *Meşari* adlı eserinin sonunda şunları kaydeder: "Yaşım otuza yaklaştı, ömrümün çoğu seferlerde, değerli bilimlere vakıf birini araştırmakla geçti. Ne bunlardan haberi olan birini, ne de bunlara inanan birini buldum."³⁰

Şehrezuri'nin beyanına göre Sühreverdî, zevke ve bahse dayalı hikmeti birleştiren biridir. Zevke dayalı hikmetten kasdı, mükâşefe ve müşahede ile hasıl olan hikmettir. Bahse dayalı hikmetten kasdı, Meşşai Felsefesidir. Ona göre Sühreverdî bahse dayalı hikmetin binasını sağlamlaştırmış, direklerini dikmiş, doğru olan lafızları özlü ibarelere dökmüştür. *el-Meşari* adlı eseri buna örnektir.³¹ *Hikmetu'l-İşrak* şerhinde Şehrezuri, daha da ileri giderek Sühreverdî hakkında şunları belirtir: o, hakikat sultanı, yolların önderi, incelikler mazharı, hakikat sözcüsü, hikmet madeni, himmet sahibi, Meleket tarafından destekli, Selefin bakiyesi, şimdiki fazilet erbabının efendisi, önceki ve sonraki (filozofların) en üstünü, filozofların ve ilahiyatçı filozofların özü, törenin, gerçeğin ve dinin yıldızı ve açılımlar sahibidir. O, bozulanları ıslah etmeye, zamanın örttüğünü ortaya çıkarmaya, özet geçilenleri tafsil etmeye, rumuz ve işaret ile söylenenleri şerhetmeye, kapalı ve zor olanları halletmeye, ölüp gidenleri ihya etmeye koyulmuş, gayretini taassuba varacak derecede eski hukemaya vermiş, onları reddedenlerle tartışmış ve başarısı çok yüksek olmuştur. Bütün bunları o, körü körüne değil basiret üzere yapmıştır.³²

Şehrezuri'nin onu yücelten ve göğe çıkararak bu ifadeleri karşısında bundan farklı düşünceler de vardır. Sözelimi Seyfuddin Amidi,

Vefeyatu'l-A'yan, Neşr: ihsan Abbas, Beyrut Tarihsiz, C. VI. s. 273.

29- Sühreverdî, *Hikmetu'l-İşrak*, *Quevres...* C. II, s. 11.

30- Sühreverdî, *Kitabu'l-Meşari*, *Quevres...* içinde, C. I, s. 505.

31- Şehrezuri, *Nüzhe*, s. 375.

32- Şehrezuri, *Şerhu Hikmeti'l-İşrak Mukaddimesi*, *Quevres...* içinde, C.II, s. 6.

Sühreverdi'yi bildiğinden dönmeyen, ilmi çok akli az biri olarak niteler.³³ İbn Şühbe, *Tarihu'l-Islam* adlı eserinde Sühreverdi'yi himmet sahibi olmayan, fizik itibarıyla çirkin görünüşlü, üstünü başını yıkamayan, tıraş olmayan, üstünü bitlerin kapladığı, görenlerin ondan kaçındığı biri olarak nitelemektedir.³⁴ İbn Ebi Usaybia, onun simya bildiğini ve bunu kimi zaman icra ettiğine dair rivayetleri sıralamaktadır.³⁵ Şehrezuri bu ve benzeri isnatlar hakkında şunu belirtir: Sühreverdi, ameli hikmet konularında ilk dönem filozoflarından olup, şeklen mesihi, nitelik itibarıyla da kalenderi idi. Çoğu kimsenin uygulamaktan aciz olduğu bir perhizi vardı. Simya bildiğine dair rivayetler hurafedir. Ona göre bu rivayetler, ehl-i tecridin makamını bilmemekten ileri gelir. Zira onlar, diledikleri zaman her şeyi icat etmeye muktedirler. Yine Şehrezuri, Sühreverdi'nin gösterişten kaçındığını, suskunluğu sevdiğini, kendi halinde biri olup başkalarını dinlemeyi ve müziği seven keramet ehli biri olarak niteler.³⁶

Genç yaşta hayattan ayrılmasına rağmen Sühreverdi, özellikle Doğu-İslam dünyasında büyük bir etki uyandırmış ve düşünceleri oralarda yayılmış görünmektedir.³⁷ Onun düşünceleri, *Hikmetu'l-İşrak, et-Telvihatu'l-Levhiyye ve'l-Arşiiyye, Kitabu'l-Mukavemat ve Kitabu'l-Meşari ve'l-Mutarahat* gibi geniş eserlerinde; *Heyakilu'n-Nur, el-Elvahu'l-İmadiyye, Pertev-Name, Kitabu'l-Lemehat, İtikadu'l-Hukema* vb. gibi, küçük hacimli eserlerinde; *Kıssatu'l-Gurbeti'l-Garbiyye, Lugat-ı Muran, Munisu'l-Uşşak* gibi sembolik usulüla yazılan risalelerinde kendisini gösterir.

Yukarıda verilen açıklamalardan anlaşılacağı üzere Sühreverdi,

33- İbn Hallikan, *Vefeyat*, C. VI, s. 272.

34- Bkz. İbnü'l-İmad, *Şezeratu'z-Zehab*, Beyrut Tarihsiz, C: IV, s. 292.

35- İbn Ebi Usaybia, *Uyun*, s. 642 vd.

36- Şehrezuri, *Nüzhe*, s. 378-9.

37- Sühreverdi'nin hayatı için bkz. Şehrezuri, *Nüzhe* s. 375 vd; İbn Ebi Usaybia, *Uyun*, s. 641 vd; İbn Hallikan, *Vefeyat*, C. VI, s. 268 vd; Salahaddin es-Safadi, *Kitabu'l-Vafi bi'l-Vefiyyat*, Neşr: Muhammed b. İbrahim-Muhammed b. Hüseyin, 2. baskı, Wiesbaden Tarihsiz, C. 2, s. 319 vd; Şemseddin Muhammed ez-Zehabi, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, Neşr: Dr. Bessar Avar Maruf- Dr. Muhyi Hilal, Beyrut, 1986, 3. baskı, C.21, 208 vd; Yusuf Ziya (Yörükân), "Şeyh Sühreverdi'nin Hayatı", *Mihrab Mecmuası* içinde, 1-18 sayıları arası; H. Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 188 vd; İ. Agah Çubukçu, "Sühreverdi ve İşrakiye Felsefesi", *İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar* içinde, Ankara 1983, 2. baskı, s. 116 vd; Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, Çev: H. Hatemi, İstanbul 1986, s. 202 vd; Emil Ma'luf, "Hayatu's-Sühreverdi ve Asaruhu", *Kitabu'l-Lemehat li's-Sühreverdi* içinde, Beyrut 1991, 2. baskı, s. 11 vd; S. Hüseyin Nasr, "Şihabeddin Sühreverdi Maktul", Editör: Mustafa Armağan, Çev: M. Alper Tuğsuz, *İslam Düşüncesi Tarihi* içinde, İstanbul 1990, C. 1, s. 411 vd.

kendinden önceki çeşitli düşünce geleneklerine vakıf biridir. O, bir yandan, İslam dünyasında ortaya çıkan düşüncelere, sözgelimi Sehl b. Abdullah Tüsteri, Ebu Yezid Bistami, Hallac vb. sufilerin doktrinlerine, çeşitli kelimelerine Farabi ve İbn Sina tarafından ortaya konan Meşşai düşünceye, öte yandan Eski İran hukeması ile Zerdüşt ve Mani'nin öğretilerine, bir başka taraftan Yunan felsefesinin Pisagor, Eflatun, Aristo, Porfiriyus gibi önemli filozofların fikirlerine ve Hermetik kültüre vakıf olup, eserlerinin çeşitli yerlerinde bunlara atıflar yapmaktadır. Denilebilir ki, Sühreverdi, çeşitli zamanlarda ortaya çıkan farklı düşüncelerdeki ortak noktayı tespit etmiş, kendi görüş ve deneyimleri ile bunları kişiliğinde özümsemiş ve sonuçta bunu kendi uslubu ile ifade etmiştir. Bu sürecin, yorucu ve uzun süren zihni bir araştırma sonucu ortaya çıktığı muhakkaktır.

Bununla birlikte, belirttiğimiz bu hususlardan dolayı, Sühreverdi'nin ortaya koymuş olduğu düşüncenin, seçmeci (eklektik) bir düşünce olduğu anlaşılmamalıdır. Çünkü seçmeci terimi, a-mevcut sistemlerden değişik düşünceleri seçip alan ve bunları birleştirerek kendi öğretisi durumuna getiren yöntem, düşünce ve filozof, b- bir sistem veya öğretiyi kurmak istemeyip, ortalıkta bulunan düşüncelerden kendine uygun gelen bir bu, bir şu düşünceyi benimseyen anlamına gelmektedir.³⁸ Eğer çeşitli sistemlerdeki doğru düşünceleri alıp, bunları kendi düşünceleri ile birleştirmek seçmecilik ise, bu anlamda hemen her filozofun seçmeci olduğu söylenebilir. Her filozof, kendinden önceki düşünceleri öğrenmiş, bunlarla hesaplaşmış, onların doğrularını kabul etmiş ve bunları kendi diliyle ifade etmiştir. Dolayısıyla Sühreverdi de, her filozof gibi, sahip olduğu imkan ve donanımla kendinden önceki düşünceleri tanımaya çalışmış ve onların doğrularını kabul etmiş, bunlara kendi görüş ve deneyimlerini katmış bir filozoftur. Şehrezuri'nin ifadesiyle o, bahse dayalı bilgeliği (el-Hikmetu'l-Bahsiyye) tamamen öğrenmiş, onların esaslarını ayakta tutmuş, hatta onların doğrularını özlü ibareler içinde ifade etmiştir.³⁹ Seçmeci teriminin ikinci anlamı Sühreverdi için söz konusu değildir. Çünkü Sühreverdi'nin eserlerinde böyle bir şeye rastlanmamaktadır. Nitekim bazı araştırmacılar da Sühreverdi'nin felsefesinin seçmeci olmadığı hususunda bizimle aynı kanaati paylaşmaktadırlar.⁴⁰ Bununla birlikte bu tespitimiz, Sühreverdi'nin ortaya koyduğu düşüncelerin nihai ve eleştirilemez olduğu anlamına da gelmez. Her düşünce gibi, Sühreverdi'nin düşünceleri de eleştiriye açıktır.

38- Bkz. Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, "Seçmeci" maddesi, s. 157.

39- Şehrezuri, Nüzhe, s. 376.

40- Ma'luf, "Hayatu's-Sühreverdi", Kitabu'l-Lemchat içinde s. 16.

B. Kitabı'l-Lemehat'ın Tanıtımı

1. Kitabı'l-Lemehat'ın Şekli Tanıtımı

Kitabı'l-Lemehat li's-Sühreverdi, Tahkik ve Takdim: Emil Ma'luf. 2. Baskı, Daru'n-Nehar li'n-Neşr, XXX+101+55, Beyrut 1991, 22 x 14 cm, 21 satır. Bu çalışma, Cambridge University 1968 yılında doktora tezi olarak sunulmuştur. İlk otuz sayfa, tahkiki yapan tarafından hazırlanan ve *Lemehat*'ı bazı yönleriyle tanıtan ve istifade edilen yazmalar hakkında bilgi verilen İngilizce bir girişten, son ellibeş sayfa ise yine tahkiki yapan tarafından hazırlanan ve Sühreverdi'nin hayatından, eserlerinden ve düşüncesinden bahseden Arapça bir mukaddimedir. *Lemehat*'ın asıl metni ise yüzbir sayfa içerisinde yer almaktadır.

Kitabı'l-Lemehat'ın metni, kısa bir giriş ve üç ana bölümden (Ulum) oluşmaktadır: Her bir ana bölüm, kendi içerisinde bölümlere (Mevarid), her bir bölüm de alt bölümlere (Lemha) ayrılmaktadır. Ana bölüm ve bölüm başlık adları, Sühreverdi tarafından verilmiştir; alt bölüm adları ise belirtilmemiştir. Sühreverdi, Birinci Lemha, İkinci Lemha diyerek konuya doğrudan geçmiştir.

2. Kitabı'l-Lemehat Adlı Eserin İçindekiler Tablosu

Giriş

İlk Bilim: Mantık

1. Mantiğa Giriş (İsaguci)
2. Açıklayıcı Sözler
3. İbare (Barirminyas):
4. Önermenin Kipleri ve Bunların Kullanımı
5. Kanıtların İkinci Terkibi:
6. Hulf Kıyası ve Kıyaslardaki Bazı İşlemler
7. Kanıtlama Türleri
8. Önermelerin Sınıfları
9. Burhan
10. Mugalata

İkinci Bilim: Fizik

1. Genel Bir Bakış
2. Mekan ve Zaman
3. Yalın ve Bileşik Cisimler
4. Nefs

Üçüncü Bilim: Metafizik

1. Tümel Bilgi
2. Zorunlu Varlığın Özü, Nitelikleri ve Ona Yaraşan Şeyler
3. Zorunlu Varlığın Fiili
4. İlkeler ve Amaçlar
5. Nefslerin Bekası ve Ahiret Hayatı
6. Peygamberlikler ve Olağanüstü Fiiller

C. Kitabı'l-Lemehat Hakkındaki Değerlendirmeler

Sühreverdi'nin önemli eserleri daha önceden yayımlanmış ve araştırmacıların değerlendirilmesine sunulmuştur. Ancak *Lemehat* adlı eser, yayımlanmış olan öteki eserler kadar şanslı olmamış görünmektedir. Zira aşağıdaki satırlarda da görüleceği üzere eser hakkında sadece genel değerlendirmeler yapılmıştır. *Lemehat*'ın Sühreverdi'nin düşünceleri içerisinde hangi zemine oturduğu ve eserden Sühreverdi adına çıkartılabilecek hususların neler olabileceği de ele alınmamıştır. İşte bu durum, bizi böyle bir yazıya yönelten etkenlerden biri olmuştur. Bu durumu aydınlığa kavuşturmak için, kısa da olsa, daha önceden yapılan değerlendirmelere bakmamız gerekir.

1. Yazarına Göre Kitabı'l-Lemehat

Sühreverdi, bu eserini Mantık, Fizik ve Metafizik alanındaki doğruları, kısa paragraflar halinde özetlemek amacıyla yazmıştır. Eserin girişinde o, "bu kitap, hakikatlara dair çok özlü bakışlardır. Burada, üç bilimin sadece en önemli konularını ele alacağım."⁴¹ der. Bununla beraber o, böyle bir eseri için kaleme aldığına dair bir beyanda bulunmaz.

Bu eserdeki bilgiler, Sühreverdi'ye göre, kariha (yetenek, saflık ve duruluk) sahibi kimseler için yeterlidir. Bu bilgilerin ayrıntılarını talep edenler, *Telvihat* 'a ve *Hikmetü'l-İşrak*'a müracat etmelidir.⁴²

Sühreverdi'ye göre *Lemehat*, Meşşailerin yoluna göre yazılmış eserlerinden biridir. Nitekim *Hikmetü'l-İşrak* 'ta o, şunları kaydeder: "Bu kitap (*Hikmetü'l-İşrak*) tan önce... meşşailerin yöntemine (et-Tarika) göre kitaplar yazdım...*Telvihat* adlı eserim bunlardan biri olup... onda (*Telvihat*'ta) kaideleri özetledim. *Lemehat* ise bunun altındadır (Dûn). Bunlardan başka tasniflerim de olmuştur. Gençlik yıllarında yazdıklarım

41- Sühreverdi, *Lemehat*, s. 57.

42- Sühreverdi, *Lemehat*, s. 150.

bunlardandır."⁴³ Şunu hemen belirtelim ki, *Lemehat*'ın öteki eserin altında olmasının anlamı açık değildir. Bunun anlamı belki de *Lemehat*'ın özet geçtiği konuların *Telvihat*'ta ayrıntılı olarak bulunmasıdır. Bu yönüyle *Lemehat*, özetin özeti bir kitap olmaktadır. Ayrıca bu alıntıdan şunları da çıkarmak mümkündür: *Lemehat*, Sühreverdi'nin adını zikretmeye değer bulduğu bir eseridir. Nitekim o, gençlik yıllarında yazdığı eserlerin adını zikretmez. Bunun yanı sıra bu eserin, *Hikmetu'l-İşrak*'tan önce yazılması, bu kitabın başlangıçta, bir giriş veya İşraki Hikmetin anlaşılması için gerekli bir eser olduğunu düşündürmektedir. Zira Sühreverdi, *Hikmetu'l-İşrak* adlı eserinin anlaşılması için bazı tavsiyelerde bulunur. Bunlardan biri de Meşşailerin kaidelerini veya kendi deyimiyle bahsi ilimleri kavramış olmaktadır. Nitekim o, şunları kaydeder: "Bahse dayalı bilimlerde usta olmayan, *Hikmetu'l-İşrak*'(ı anlamay)a yol bulamaz. Bu kitabı (*Meşari*'yi) ondan (*Hikmetu'l-İşrak*'tan) önce ve *Telvihat*'ı tahkik ettikten sonra okumak gerekir."⁴⁴ Buna göre şöyle bir okuma sırası ortaya çıkmaktadır: 1) *Telvihat*, 2) *Metari* ve 3) *Hikmetu'l-İşrak*. Bu sırayı kariha sahipleri için şu şekilde değiştirmek mümkündür: 1) *Lemehat*, 2) *Metari* ve 3) *Hikmetu'l-İşrak*. Bu durumda *Lemehat*, *Hikmetu'l-İşrak*'tan önce okunması gereken bir eserdir.

2. Bir Kısım Araştırmacıların Kitabı'l-Lemehat ile İlgili Görüşleri

Sühreverdi'nin *Lemehat* adlı eseri, Emil Ma'luf'u hariç tutarsak, araştırmacıların çoğu tarafından doğrudan ele alınmamış görünmektedir. Bununla birlikte Sühreverdi'nin eserlerini tasnif eden araştırmacılar, bu esere de dolaylı olarak yer vermişlerdir. Bu tasniflerden önemlileri kısaca şu şekildedir:

1. Luis Massignon, Sühreverdi'nin düşünce hayatını dikkate alarak eserlerini üç sınıfa ayırır. 1. Gençlik yıllarında kaleme aldığı eserler, *el-Elvahu'l-İmadiyye*, *Heyakilu'n-Nur* gibi, 2. Meşşai dönemde kaleme aldığı eserler, *Telvihat*, *Lemehat*, *Mukavemat*, *Mutarahat* gibi, 3. İbn Sinacı ve Eflatuncu dönemde kaleme aldığı eserler, *Hikmetu'l-İşrak*, *Kelimetu't-Tasavvuf*, *Risale fi İtikadi'l-Hukema* gibi.⁴⁵ Bu tasnife göre Sühreverdi, *Lemehat* adlı eserini Meşşai dönemde yazmıştır. Ancak buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Massignon'un bu tasnifi sağlıklı değildir. Zira bu tasnifte, tarihi açıdan bir hata vardır. *Hikmetu'l-İşrak*,

43- Sühreverdi, *Hikmetu'l-İşrak*, *Quevres.. içinde*, C. II s. 10.

44- Sühreverdi, *Meşari*, *Ouevres içinde*, C.I, s. 194.

45- Bkz. Dr. M. Ali Ebu Reyyan, *Usulu'l Felsefeti'l-İşrakiyye*, *Daru'l-Marifeti'l-Camiiyye*, İskendriye, s. 60-61.

Sühreverdi'nin Meşşailik döneminde yazdığı iddia edilen *Kitabu'l-Metari ve'l-Mutarahat* adındaki eserinden önce yazılmıştır. Ayrıca Sühreverdi, Meşşailerin yoluna göre onların kaidelerini özetleyen kitaplar yazdığını ifade ederken, kanaatimizce, Meşşailerden biri olmadığını da vurgulamaktadır. Çünkü İsraki Hikmetin önemli öğelerinden biri de bahse dayalı Meşşai düşüncedir. Bunda usta olmayan da İsraki Hikmeti anlayamaz.

2. Henry Corbin, Sühreverdi'nin eserlerini, gayede birbirleriyle uyuşan ve her biri, birbirine gizli veya açık bir şekilde atıfta bulunan eserler olarak değerlendirmiş ve Sühreverdi'nin eserlerini tek bir esasa göre tasnif etmiştir. 1. Öğretiyle ilgili büyük kitaplar, *Telvihat*, *Mukavemat*, *Mutarahat* ve *Hikmetu'l-İsrak* gibi, 2. Öğretiyle ilgili küçük mecmualar, *el-Elvahu'l-İmadiyye*, *Heyakilu'n-Nur*, *Lemehat* gibi, 3. Sembolik uslubla yazılan risaleler, *el-Gurbetu'l-Garbiyye*, *Lugat-ı Muran Safir-i Simurg* gibi, 4. İçer doğuşlar ve Dualar (Varidat ve Takdisat). Bu tasnife göre *Lemehat*, Sühreverdi'nin öğretisiyle ilgili büyük kitaplarından birine bağlı küçük boy bir kitap olarak kabul eder. S. Hüseyin Nasr da bu konuda Corbin'i izler ve ona ilave olarak Farsça tercüme ve şerhleri kaydeder. İbn Sina'ya ait *Risaletu't-Tair*'in Farsça tercümesi, yine *İşarat*'ın farsça şerhi örnek olarak zikredilir.⁴⁶

3. İsrakilik üzerine çalışmaları ile tanınan Muhammed Ali Ebu Reyyan, Sühreverdi'nin eserlerini telif ederken, öğretimle ilgili (talimi) bir gayeyi hedeflediğini düşünür ve bu esasa göre eserlerin tasnif edilmesi gerektiğini ileri sürer. Bu esasa göre okuyucuların sırasıyla şu eserleri okumasını tavsiye eder⁴⁷: *Telvihat*, *Mukavemat*, *Mutarahat* ve *Hikmetu'l-İsrak*.⁴⁸ Görüldüğü gibi *Lemehat*, bu sıralamada yer almamaktadır. Ancak Ebu Reyyan'a göre *Lemehat*, Mantık alanında özellikle tanım konusunda Aristo'nun düşüncelerinde bazı değişiklikleri ihtiva etmektedir. Fizik bölümünde de Nefs konusu bazı özellikler içerir.⁴⁹

4. Emil Ma'luf'a göre Sühreverdi, önce Meşşai sonra İsraki olmuş bir filozof değildir. Gençliğinden beri o, sufi ve felsefî eğilimi beraber götürmüş biridir. Telifi esnasında bu iki eğilimden biri galip gelmiş olabilir. Kimi zaman da o, *Hikmetu'l-İsrak*'ta olduğu gibi, bu iki eğilimi birlikte ortaya koymuştur. Esasen *Lemehat* ve benzerleri, Ma'luf'a göre, Sühreverdi'nin *Hikmetu'l-İsrak*'ta andığı tecrübeleri anlamada, kazanılması gereken bilgiler

46- Krş. S. Hüseyin Nasr, "Şihabeddin Sühreverdi Maktul", İslam Düşüncesi Tarihi içinde, C. I, s. 413.

47- Ebu Reyyan, Aynı Eser, s. 67.

48- Ma'luf, Mukaddime: "Tasnifu Müellefatuhu", Kitabu'l-Lemehat içinde, s. 15-19.

49- Ebu Reyyan, Aynı Eser, s. 123.

cümlesindedir. Bununla birlikte Ma'luf nazarında *Lemehat*, Sühreverdi'nin şaheserlerinden biri olmayıp, *Telvihat*'ın da altında Meşşai görüşün bir özetidir.⁵⁰

Lemehat'a dair yapılan bu değerlendirmeler, daha ziyade Sühreverdi'ye ait eserlerin tasnifine bağlı olarak ortaya konmuştur. Bizim kanaatimiz ise *Lemehat*'ın muhtevası ve Sühreverdi'nin düşünceleri dikkate alarak şu şekildedir:

1. *Lemehat*'ı, felsefeye yeni başlayanlar için bir giriş kitabı olarak mütalaa etmek mümkündür. Aynı zamanda o, ihtiyaç anında başvurulacak bir kitap da sayılabilir. Çünkü bu eserde dönemin yaygın felsefesi olan Meşşailik açık ve net biçimde ortaya konmuş görünmektedir.

2. Eserin içerdiği konular, onların incelenme tarzı, bunların inceleniş sırası ve kavramları Meşşailikle hemen hemen aynıdır. İbn Sina'nın *Kitabu'n-Necat* veya *Uyunu'l-Hikme* adlı eserleri Meşşai düşüncenin ortaya konduğu kitaplar olarak kabul edilirse, *Lemehat*'ı bu iki eserin arasında yer alan bir eser olarak kabul etmek mümkündür.

3. Sühreverdi, eserini Meşşai gelenek içerisinde yazmasına rağmen kimi zaman kendi eleştirilerini de ortaya koyar veya diğer eserlerine atıfta bulunur. Sözelimi o, nefsin doğrudan kavranmasıyla ilgili olarak zikredilen bazı ifadelerin iknai olduğunu belirtir. Sözelimi "nefs, bir organda olsaydı, organın yorgunluğundan dolayı onun da sürekli olarak yorulması gerekirdi" ifadesi, Sühreverdi'ye göre iknai olup, böyle bir gereklilik de söz konusu değildir. Zira bazen harici bir ilinti sebebiyle yorgunluk olur, mesela kırkıktan sonra organdaki güçler zayıflar, fakat nefsin kavrayışı artar. Yine "nefs, organ sahibi olsaydı, organları algılayamazdı; zira organlara ileten bir organ yoktur. Organlar ise algılanmaktadır" ifadesindeki öncül, Sühreverdi'ye göre, geçersizdir.⁵¹

Yine, Sühreverdi cevher ve araz kategorilerini, çoğunluğun kabul ettiği şekilde cevher, nicelik, nitelik, izafet, konum, etki, edilgi, zaman, mekan ve sahiplik olarak sıralar. Bunlar, aynı zamanda çoğunluğa göre, yüksek cinslerdir. Ancak Sühreverdi, istenilirse, kategorilerin şu şekilde de sıralanabileceğini teklif eder: Mevcut, ya bir konuda bulunmaz, ki bu cevherdir, ya da bulunur ki bu da arazdır. Araz da ya öze yerleşmeyen bir durum olur, hareket gibi; veya öze yerleşen ve ancak başkasıyla birlikte düşünülebilen bir durum olur izafet gibi; veya araz, öze yerleşen fakat izafi

50- Ma'luf, Mukaddime: "Tasnifu Müellcfatuhu", *Kitabu'l-Lemehat* içinde, s. 27-29.

51- Sühreverdi, *Lemehat*, s. 118.

olmayan bir durum olur. Bu son durum da kendi içerisinde ya özü gereği parçalanmayı vs. gerektiren bir durum olur, nicelik gibi; veya bu şeyleri gerektirmeyen bir durum olur, nitelik gibi. Bu takdirde kategorilerin sırası cevher, hareket, izafet, nicelik ve nitelikten ibaret olur. Zira zaman, mekan, konum ve sahiplik ancak izafetle düşünülebilir. Kendisinden daha geneliyle kaim olan da yüksek cins olamaz. Etki ve edilgi ise kimi zaman faile kimi zaman da taşıyıcısına (kabil) izafe edilen hareketten ibarettir. ⁵²

Bazı konularda Sühreverdi diğer eserlerine de atıfta bulunur. Mesela o, önermelerin çelişikliği konusundaki örnekleri⁵³, nefsin varlığı ile ilgili bazı hatırlatmaları⁵⁴, cevher ve araz kategorileri hakkındaki düşüncesiyle ilgili araştırmalarını⁵⁵, varolanın önce ve sonra diye ayrılmasıyla ilgili hususları⁵⁶, Zorunlu Varlığın bilgisiyle ilgili ayrıntıları⁵⁷, İlk Akıl, gibi mufarik varlıklar hakkındaki ayrıntıları,⁵⁸ nefsin ahiretteki konumu ve durumuyla ilgili önemli haberleri⁵⁹ *Telvihat*'ta açıkladığını beyan eder. Bunlardan da şu sonucu çıkarmak mümkündür: Sühreverdi bu eserinde, Meşşai düşünceyi olabildiğince nesnel olarak yansıtmayı düşünmüş olsa gerektir.

4. *Lemehat* , Sühreverdi'nin *Hikmetu'l-İşrak* adlı eserinde ortaya koyduğu düşüncelerin anlaşılmasında anahtar kitaplardan biridir. Çünkü *Hikmetu'l-İşrak* hakkında Sühreverdi şunları kaydeder: "bu kitabımız, hem teellüh hem de bahs talipleri içindir. Teellüh tahsil etmemiş veya onu talep etmemiş bir bâhisin bu kitaptan bir nasibi yoktur... Sadece bahsi isteyenlerin, Meşşailerin yoluna girmeleri gerekir. Çünkü bu yol, sadece bahs için sağlam ve güzel bir yoldur."⁶⁰ Bir başka yerde de o şunu belirtir: "Bahse dayalı ilimlerinde (el-Ulumu'l-Bahsiyye) usta olmayan kimse, *Hikmetu'l-İşrak* diye adlandırılan kitabım(ı anlamay)a bir yol bulamaz."⁶¹ Bu ifadelere göre *Hikmetu'l-İşrak*'ın kavranması için önce bahsin tamamlanmış olması gerekmektedir. Bahsi ilimler de Meşşailerin yoluna göre yazılan eserlerinde vardır. Bu eserler, sırasıyla *Lemehat*, *Telvihat*, bunun eki olan *Mukavemat ve Meşari (ve'l-Mutarahat)* adlı eserlerdir. Öte yandan her okuyucunun *Telvihat*'a ulaşması mümkün olmayabilir. Bu durumda *Lemehat*

52- Sühreverdi, *Lemehat*, 123-124.

53- Sühreverdi, *Lemehat*, s. 75.

54- Sühreverdi, *Lemehat*, s. 118.

55- Sühreverdi, *Lemehat*, s. 124.

56- Sühreverdi, *Lemehat*, s. 128.

57- Sühreverdi, *Lemehat*, s. 132.

58- Sühreverdi, *Lemehat*, s. 142.

59- Sühreverdi, *Lemehat*, s. 146.

60- Sühreverdi, *Hikmetu'l-İşrak*, *Quevres...* içinde, C. II, s. 12-13.

61- Sühreverdi, *Meşari*, *Quevres ...* içinde, C.I, s. 194.

, kısa olmasının verdiği avantajla her okuyucunun ulaşım istifade edebileceği bir eser görünümündedir.

D. Sonuç

1. *Lemehat* , felsefe yapmanın bir örneğini göstermesi bakımından bir felsefe kitabı olarak nitelenebilir.

2. Bu eserde yapılan felsefe, Sühreverdi'nin de belirttiği gibi, Meşşailik olarak bilinen felsefenin yöntemine göre yapılmıştır. Eserde, Meşşai filozofların Nazari Hikmet adını verdiği konular, yine onların ele alış tarzına göre ele alınmıştır.

3. *Lemehat* , Sühreverdi'nin nihai düşüncelerini anlamada tek başına yeterli görünmemektedir. Bununla birlikte bu eser, İsraki Hikmetin anlaşılması için gerekli olan bazı konuları, özlü biçimde dile getirmektedir. Zira Sühreverdi nazarında bahse dayalı ilimlerde maharet kesbetmemiş kimseler, İsraki Hikmeti tam olarak kavrayamazlar. Bu ilimler ise *Lemehat* ve benzeri kitaplarda ifadesini bulmuştur.

4. Yine, *Lemehat* , Sühreverdi'nin bazı konulardaki düşüncesinin tespitinde, görülmesi gereken bir eserdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konular, a. nefsin varlığı, ölüm sonrasındaki durumu ve konumu, b. kategoriler ve c. peygamberlik olarak görünmektedir.

5. Felsefe tarihi açısından da bu eser, önemlidir. Zira onda belli bir döneme ait Mantık, Fizik ve Fizikötesi ile ilgili konular felsefi olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle *Lemehat* , bir tür, Orta Çağ felsefesine giriş kitabı sayılabilir.